

Sociální situace dětí propuštěných z Kojeneckého ústavu v Praze (výzkum po 14–19 letech)¹

Úspěšné plnění socializačně výchovné funkce rodiny závisí především na charakteru společnosti a jejím uspořádání, na jejích cílech a schopnostech tyto cíle realizovat — a to nikoli jen v obecné rovině, ale i ve vztahu k rodině a institucím, její život umožňujícím. Závisí ovšem i na vnitřním uspořádání rodiny jako celku, osobnosti jejích členů a na vztazích mezi nimi i na vzájemném působení celého rodinného systému uvnitř i navenek.²

Přesto však se vnitřní vztahy v rodině mohou vyvíjet tak že v určitém období je třeba zajistit náhradní péči o dítě. Takové opatření působí zvláště silně v nejútlejším dětství, tedy v období, kdy každá odchylka od normy v životě dítěte působí neobyčejně intenzivně, zasahuje daleko více do struktury osobnosti a procesu jejího formování a časový faktor hraje daleko větší roli než kdykoli potom.

To byl také důvod, proč jsme se soustředili na tuto problematiku a proč jsme přistoupili ke studii vývoje dětí, jež se dostaly na samém začátku svého života mimo rodinu — do Kojeneckého ústavu.³

Chtěli jsme poznat příčiny, pro něž se dítě do ústavu dostává a žije v něm — a to právě z hlediska připravenosti rodičů, rodiny plnit socializačně výchovnou funkci. Chtěli jsme dále poznat, jak se různé okolnosti vztažené k základním sociálně ekonomickým charakteristikám rodičů promítají do délky a charakteru pobytu v ústavu a hlavně do dalšího osudu dětí a jejich konečného začlenění do společnosti.

Zodpovězením takto náročně položených otázek, jež v nám dostupné literatuře nebyly dosud zpracovány, jsme chtěli současně získat určitý obraz o kvalitě rodičovství, jež se dostalo na svém začátku do střetu s řadou nepříznivých okolností. Pobyt dítěte v ústavu má být dočasným opatřením do doby, než budou potíže překonány a dítě se vrátí zpět do vlastní rodiny. Je-li však umístění výrazem nezájmu rodičů o dítě, musí být umístěno v rodině náhradní.

Objasněním těchto okolností a jejich vzájemných vazeb — hlavně se zřetelem ke zde

pochybnému plnění socializačně výchovné funkce rodinné — a stanovením validních kritérií, ukazujících jak dalece je možné a vhodné uplatňovat společenskou pomoc rodičům v jejich vztahu k dítěti, jsme chtěli přispět k bližší specifikaci životní prognózy dítěte, na jejíž závažnost bylo již upozorněno a pro niž není stále dostatek objektivních ukazatelů.

Pro naši studii jsme zvolili formu ex post facto projektu, zaměřeného na děti z Kojeneckého ústavu v Praze-Krči. Z celkového počtu 200 dětí přijatých do tohoto ústavu v první polovině r. 1956 bylo 5 dětí vyřazeno pro opakovaně přijetí. Vznikla tak skupina 195 dětí, jež jsme se po 14–19 letech snažili vyhledat a vyšetřit. Po velmi dlouhém a úporném hledání jsme našli celkem 123 dětí, které byly z Kojeneckého ústavu tehdy propuštěny zpět do vlastní rodiny.

Ze zbývajících počtu bylo 17 dětí osvojeno, 30 propuštěno do dalších trvalých dětských zařízení (dětských domovů), 3 zemřely a 22 se nám nepodařilo objevit ani ve spolupráci s Ústřední evidencí obyvatelstva.

Zkoumaná skupina 195 dětí představuje téměř polovinu všech dětí přijatých v tomto roce do Kojeneckého ústavu v Krči. Rozdělili jsme ji na dvě skupiny: první skupinu 123 dětí, které se vrátily do vlastní rodiny, a druhou skupinu 72 dětí, jejichž osud byl odlišný. Situaci dětí při přijetí, pobytu a propuštění z ústavu jsme zjistili z dokumentace té doby. Současnou situaci první skupiny jsme zjistili vyšetřením nalezených dětí a jejich rodin pomocí interview na základě dotazníku zaměřeného na zhodnocení uplynulého vývoje a současného stavu dítěte. Tak vznikly dvě části naší studie.

V první byla srovnávána situace 123 dětí v r. 1956 s jejich situací v letech 1970 až 1975, jak byla zjištěna při jejich vyšetření. Ve druhé části pak byla srovnávána situace obou skupin dětí v době pobytu a propuštění z ústavu v r. 1956. V první části byl sledován vývoj dětí, které na začátku života prošly Kojeneckým ústavem — tedy vliv této závažné životní okolnosti na další osud dítěte; v druhé pak byla sledována především rozdílnost sociální situace těchto dvou skupin, z nichž první byla více méně trvale vázána

¹ Studie byla přihlášena jako výzkumný úkol Sociální situace a vývoj dětí propuštěných z Kojeneckého ústavu v Praze-Krči po 14–19 letech — v rámci resortního plánu výzkumu ministerstva zdravotnictví pod č. II-1-6 02.

² Podrobněji o poruchách rodinných funkcí a vztahu k dítěti viz Dunovský, J. — Mrkosová, M.:

K analýze základních funkcí a možných disfunkcí rodiny v naší společnosti.

³ Kojenecké ústavy jsou zdravotnická zařízení, v nichž se poskytuje ústavní péče (včetně péče výchovné) dětem zpravidla ve věku do jednoho roku, jejichž vývoj je ohrožen zdravotním stavem nebo nevhodným domácím prostředím (§ 21 odst. 1 vyhlášky ministerstva zdravotnictví č. 121/1974 Sb.).

na vlastní rodinu, zatím co v druhé tato vazba byla přerušena, a to často ze subjektivních důvodů spočívajících v osobnosti rodičů a způsobu jejich života.

Z technických důvodů nebyla vytvořena kontrolní skupina dětí z normální populace. Nicméně poznatky získané z obou částí naší studie jsou většinou dostatečně průkazné. Rozdílly byly statisticky ověřovány a v mnoha případech zjištěny jako významné na hladině 1 %—5 %. Pro výpočet byla použita metoda χ kvadrátu.

Celý sledovaný soubor se skládal ze 110 chlapců a 85 dívek. Tento rozdíl vypovídá o výhodnější situaci dívek, které jsou z hlediska rodičovského zájmu více žádané (například pro osvojení), a proto se také méně často dostávají mimo rodinu. To se rovněž promítá i do rozdílu mezi dětmi první a druhé skupiny. Zatímco v první skupině dětí propuštěných do rodiny (dále označené jako R) je pouze 53,6 % chlapců, ve druhé skupině (dále označené jako J) je jich 61,1 %.

V době pobytu v Kojeneckém ústavu byly děti ve věku do 1 roku. Celá jedna třetina dětí byla přijata do prvního měsíce života a více než polovina do tří měsíců — tedy v období nejtěžšího dětství.

V celém souboru bylo 36,9 % dětí narozených mimo manželství (v celkové populaci cca 5 %). Ve skupině R pouze 24,4 %, ve skupině J však 58,4 %.

Děti s nižší porodní vahou (méně než 2500 g) — ne zcela přesně označované jako děti nedonošené — tvořily 17,9 % (v celkové populaci cca 6 %), z toho ve skupině R 15,4 %, ve skupině J 22,2 %.

Tyto dvě poslední charakteristiky ukazují na nevýhodnou prenatální situaci dítěte, danou nejrozličnějšími biologickými i sociálními faktory při početí, těhotenství i porodu dítěte a svým způsobem výrazně znevýhodňující tyto děti již na samém počátku života. To ostatně potvrzuje celá řada jiných našich i zahraničních výzkumů zabývajících se touto problematikou. Toto znevýhodnění je podstatně výraznější u dětí skupiny J, jejichž osud se z hlediska vztahu vlastní rodiny vyvinul velmi nepříznivě.

Současné tyto základní údaje samy o sobě potvrzují, že je-li porucha v jedné oblasti života dítěte, jsou dotčeny i všechny další oblasti.

Sociální situace dětí v Kojeneckém ústavu charakterizují především důvody k přijetí. Jsou významným ukazatelem jejich rodinné situace.

Lze je rozlišit v podstatě na důvody zdravotní, zdravotně sociální a sociální. Ze zdravotních důvodů — pro nedonošenost, vadu, chronické onemocnění, neprosávání — jsou do Kojeneckého ústavu přijímány děti především jako do zdravotnického zařízení, zajišťujícího kvalifikovanou péči, kterou rodina není schopna v těchto případech poskytnout.

Důvody zdravotně sociální bývají nejčastěji nemoc rodičů či jiný jejich handicap, který

jím zabraňuje dobře pečovat o dítě. Sem patří například karanténní opatření při TBC, jež by ohrožovala dítě.

Sociální důvody pak reflektují ty situace, kdy se rodiče

a) o dítě starat nemohou — z důvodu nějaké závažné či kritické události v rodině (úmrtí, neštěstí, bytový nedostatek apod.);

b) o dítě starat neumějí — velmi mladí rodiče, neschopní zajistit výchovu;

c) o dítě starat nechťejí.

Poslední důvody také vyjadřují nejzávažnější případy selhání socializačně výchovné funkce rodiny.

Při naší analýze byla vždy sledována hlavní příčina přijetí, i když samozřejmě na sebe váže celou řadu dalších.

Tabulka č. 1 srovnává situaci dětí ze skupiny R a J z hlediska důvodů jejich přijetí do Kojeneckého ústavu. Z této tabulky vyplývá, že děti skupiny R přicházely do ústavu podstatně častěji z důvodů objektivních — (ze zdravotních a zejména zdravotně sociálních) než děti skupiny J, (kde naopak převládaly důvody sociální — 77,8 % J × 40,7 % R). Subjektivní sociální důvody — tkvící v osobnosti rodičů a vedoucí k selhání socializačně výchovné funkce — převládaly ve skupině J. Ve skupině R přišlo z těchto příčin do ústavu 14 dětí, tj. 11,4 % z celé skupiny, z podskupiny sociálních důvodů pak 28 %, zatímco ve skupině J to bylo 34 dětí tj. 47,2 % z celé skupiny, z podskupiny sociálních důvodů pak 60,8 %.

V této souvislosti je třeba zmínit se také o zdravotním stavu rodičů. Zdravotní stav otce u dětí skupiny R byl dobrý v I. etapě (tj. v době umístění dítěte v ústavu) v 73,3 %, somatické onemocnění bylo zjištěno ve 13,8 % a duševní v 3,2 %, TBC v 6,5 %.

Zdravotní stav matek byl dobrý však pouze v 50,4 %, somatické onemocnění bylo zjištěno ve 30,1 %, duševní v 7,3 %, TBC v 10,6 %. Ve skupině dětí J byl zdravotní stav rodičů v podstatě obdobný.

Změny se v tomto směru projevíly při zkoumání skupiny dětí R po 14—19 letech, ve II. etapě. Ve vztahu k I. etapě bylo zaznamenáno podstatné zlepšení zdravotního stavu matek, zvlášť v tělesné oblasti a pak v incidenci TBC (13 proti 7 případům) a zhoršení zdravotního stavu otců (17 tělesných onemocnění v I. etapě proti 23 v II. etapě), takže z hlediska statistického rozložení se již zdravotní stav matek a otců podstatně neliší (55,3 % matek a 52,8 % otců jsou v dobrém zdravotním stavu).

Ve sledovaném období zemřelo 8 otců a 8 matek (vždy jednostranně, úmrtnost registrována jen u manželských dětí). Vyšší úmrtnost mužů je známý jev, zde však překvapuje vysoká úmrtnost žen v tomto období. To opět naznačuje souvislost sociální problematiky s problematikou zdravotní.

Další sledovanou charakteristikou byla délka pobytu dětí v Kojeneckém ústavu. Ve shodě s praxí byl za krátkodobý považován po-

Tabulka 1. Důvody k přijetí do Kojeneckého ústavu: srovnání skupiny R a J

Důvody k přijetí	Skupina R 123 dětí		Skupina J 72 dětí		Celkový soubor 195 dětí	
	Počet dětí	%	Počet dětí	%	Počet dětí	%
zdravotní	12	9,7	4	5,6	16	8,2
sociálně zdravotní	61	49,6	16	22,2	77	39,5
sociální	50	40,7	52	72,2	102	52,3
Celkem	123	100,—	72	100,—	195	100,—

byť kratší než 3 měsíce, za dlouhodobý pobyt delší než 3 měsíce. Ve skupině R byly děti krátkodobě v ústavu v 55,1 %, dlouhodobě ve 44,9 %. Podobně tomu bylo i ve skupině J.

Poněvadž délka pobytu velmi úzce souvisí se zájmem rodičů o dítě a charakterizuje vztah rodiny k dítěti, byla — vedle důvodů k přijetí a rodinného původu dítěte — zvolena jako jedno z hlavních kritérií pro další analýzu.

Rodiče, rodina sledovaných dětí

Rodinný stav rodičů sledovaných dětí a jejich formální vztah byl vyjádřen v rodinném původu dětí jen do určité míry. V době pobytu dětí v Kojeneckém ústavu mělo 61 % dětí ve skupině R při narození rodiče-manžely, kteří žili ve společné domácnosti. Rodiče 18 dětí (14,6 %) byli sice manžely, ale nežili spolu. V 7,3 % byl zjištěn družný vztah, zatímco ve 13,8 % rodiče spolu nebyli oddáni a také spolu nežili.

Ve skupině dětí J žili rodiče jako manželé ve společné domácnosti jen ve 31,9 % a odděleně v 11,1 % případů. Jako druzí žili rodiče v 6,9 % případů a bez jakékoli vazby byli rodiče v 50 %.

Skupina 123 dětí umožnila zkoumat proměnlivost rodinného stavu rodičů a jejich vzájemného vztahu v průběhu celého dětství a dospívání. Výsledky šetření ukazuje tabulka č. 2 (Rodinný stav a jeho proměnlivost během sledovaného období u rodičů dětí skupiny R).

Vyplývá z ní, že v době šetření II. etapy zůstali rodiče dětí v 55,9 % manžely, 22,5 % se rozvedlo (týká se celkem 21 sledovaných dětí), z toho 9 rodičů uzavřelo sňatek s jiným partnerem. Z 30 svobodných matek v I. etapě se 23 provdalo (7krát za otce dítěte, 13krát za jiného partnera, 3 se rozvedly), 4 zůstaly svobodné, 1 zemřela, 2krát neuvedeno.

Tyto údaje svědčí o značné labilitě rodinných vztahů, daných však nejenom subjektivními, ale i objektivními faktory (vyšší úmrtnosti). 41,9 % dětí z celkového počtu 123 dětí žije ve II. etapě výzkumu s oběma svými rodiči, kteří jsou manžely. Poněkud překvapuje vysoký počet původně svobodných matek, které se provdaly za jiného partnera než za otce dítěte (43,3 %).

V 65,9 % případů žijí sledované děti, dnes již vlastně mladiství, v úplné rodině, ať již tvořené vlastními rodiči, nebo alespoň jedním z nich.

Tabulka 2. Rodinný stav a jeho proměnlivost během I. a II. etapy u rodičů dětí skupiny R

Rodinný stav rodičů (matky) v I. etapě		Rodiče manželé		Matka svobodná		Celkem	
		abs.	rel.	abs.	rel.	abs.	rel.
Celkový počet případů		93	100 %	30	100 %	123	100 %
Rodinný stav rodičů (matky) v II. etapě	rodiče manželé	52	55,9	7	23,3	59	41,9
	matka svobodná	—	—	4	13,3	4	3,2
	matka provdaná za jiného partnera	9	9,6	13	43,3	22	17,9
	matka rozvedená	12	12,9	3	10	15	12,2
	matka ovdovělá	8	8,6	—	—	8	6,5
	matka zemřela	7	7,5	1	3,3	8	6,5
	neuvedeno	5	5,3	2	6,6	7	5,7

Tabulka 3. Zaměstnaní matky a otce (R) v I. a II. etapě

Zaměstnaní		I. etapa		II. etapa	
		abs.	rel.	abs.	rel.
nekvalifikovaný dělník	matka	19	15,4	20	16,3
	otec	31	25,2	16	13,0
kvalifikovaný dělník	matka	10	8,1	21	17,1
	otec	37	30,1	42	34,2
zaměstnanec s vyšším vzděláním	matka	38	30,9	40	32,5
	otec	31	25,2	35	28,4
v domácnosti	matka	46	37,5	16	13,1
	otec	9	7,3	3	2,3
voják	matka	2	1,6	8	6,5
	otec	2	1,6	5	4,2
bez pracovního poměru	matka	3	2,4	—	—
	otec	1	0,8	—	—
student, učeň	matka	1	0,8	—	—
	otec	3	2,4	—	—
neuvedeno	matka	4	3,3	18	14,6
	otec	5	7,3	22	17,9
celkem	matka	123	100,—	123	100,—
	otec	123	100,—	123	100,—

Stabilita či nestabilita manželských svazků vysoce koreluje s typem důvodů k přijetí. Když byly srovnány důvody k přijetí 59 dětí, jejich rodiče zůstali manžely, a 41 dětí, jejichž matky se vdaly za jiného partnera (22) či se rozvedly (15) nebo zůstaly svobodné (4), zjistilo se, že u dětí ze stabilních rodin byly statisticky velmi významně častější zdravotní a sociálně zdravotní důvody, zatím co u druhé skupiny dětí významně převažovaly sociální důvody.

Zajímavý obraz podává analýza zaměstnání rodičů a jeho vývoje. Rodiče dětí, jež byly propuštěny zpět do rodiny, vykazovali podstatně příznivější parametry, pokud jde o zaměstnání, než tomu bylo u rodičů dětí, jež byly propuštěny jinam než do vlastní rodiny. Matky skupiny R byly v době pobytu dětí v Koje-

neckém ústavu nekvalifikovanými dělnicemi v 15,4 %, zatímco skupiny J ve 26,4 %; otcové byli nekvalifikovanými dělníky v první skupině ve 25,2 % a v druhé v 30,6 %. V kategorii kvalifikovaných dělníků vykazovaly matky R relaci 8,1 %, matky J relaci 11,1 %. Otcové R 30,1 % a otcové J 27,8 %. V kategorii zaměstnanců bylo 39,9 % matek R a 25,2 % otců R, naproti tomu pouze 9,7 % matek J a 6,9 % otců J. V domácnosti byly matky R ve 37,5 %, zatímco ve skupině J žádná, ačkoli v zaměstnaneckém poměru nebylo 26,4 % matek této skupiny. Ve skupině R bylo 1,6 % důchodkyň a totéž procento důchodců, ve skupině J 5,6 % důchodkyň a 1,4 % důchodců.

Z uvedeného je patrné, že závažnější sociální problematika v rodinách dětí skupiny J — vyjádřená mimo jiné důvody k přijetí do

Tabulka 4. Průměrný příjem rodiny dětí (R) na osobu v II. etapě

Příjmové kategorie	Důvod k přijetí						Celkem	
	zdravotní		zdravotně soc.		sociální			
	abs.	rel.	abs.	rel.	abs.	rel.	abs.	rel.
1200 — více	—	—	10	16,4	8	16,0	18	14,6
900 — 1199	4	33,3	14	22,9	13	26,0	31	25,2
600 — 899	3	25,0	15	24,6	10	20,0	28	22,8
300 — 599	2	16,7	15	24,6	8	16,0	25	20,3
300 — 0	—	—	—	—	—	—	—	—
neuvedeno	3	25,0	7	11,5	11	22,0	21	17,1
celkem	12	100 %	61	100 %	50	100 %	123	100 %

Tabulka 5. Bytové poměry dětí skupiny R v I. a II. etapě

Bytové poměry	I. etapa		II. etapa	
	abs.	rel.	abs.	rel.
samostatný byt	50	40,6	99	80,5
samostatný závadný byt rozdělený závadný i nezávadný	20	16,3	8	6,5
v podnájmu, internát, nouzový byt	41	33,3	4	3,2
neuvečeno	12	9,8	12	9,8
Celkem	123	100 %	123	100 %

Kojeneckého ústavu — váže na sebe, vedle dalších jevů, příčinně či následně i méně kvalifikované zaměstnání.

Podrobili jsme tento rozdíl statistickému vyhodnocení významnosti a zjistili jsme jak u matek tak u otců významný rozdíl, pokud jde o kvalifikované zaměstnání rodičů dětí skupiny R a J.

Z hlediska vývoje zaměstnanosti určité skupiny obyvatel, kteří se na začátku svého rodinného života dostali do určitých potíží, je zajímavé srovnání zaměstnání matky a otce dětí skupiny R v I. a II. etapě. Dokumentuje současně do jisté míry i pozitivní působení společnosti.

Tabulka č. 3 srovnává zaměstnání matek a otců dětí R v I. a II. etapě. Z rozboru je zřejmé značné zlepšení postavení v zaměstnání, podmíněné vyšší kvalifikací. Nejpatrnější je to u otců vyšetřovaných dětí, kde byl registrován pokles nekvalifikovaných dělníků z 31 (25,2 %) na 16 (13,0 %). U matek bylo zaznamenáno zvýšení kvalifikace z 10 (8,1 %) na 21 (17,1 %) a pokles počtu matek v domácnosti ze 46 (37,5 %) na 16 (13,1 %).

Zlepšená situace v zaměstnání rodičů dětí, jak byla zjištěna po 15—19 letech po jejich propuštění z Kojeneckého ústavu odpovídá do určité míry i poměrům v normální populaci. Ve sledovaném souboru jsou ovšem výchozí hodnoty podstatně horší a ani v II. etapě pravděpodobně neodpovídají zcela populačnímu průměru, zůstávají pod ním.

Tabulka č. 4 ukazuje na průměrný příjem v rodině dětí skupiny R na osobu ve II. etapě. Příjmy rodiny lze zjišťovat jen velmi obtížně. V I. etapě jsme museli od zpracování tohoto údaje zcela upustit pro jeho značnou nepřesnost. Z vyhodnocených údajů v II. etapě vyplývá, že finanční poměry rodičů jsou v podstatě průměrné, s vyšším výskytem nízkých příjmů (300 až 599) — 20,3 % dětí. Nutno ovšem vzít v úvahu celkově malý soubor a 17,1 % neudaných odpovědí. Za nimi se určité skrývají nejrozdílnější příjmy. Při vztažení příjmových pásem ke sledovaným krite-

riím se zdá, že kategorii manželských dětí a krátkodobému umístění v Kojeneckém ústavu odpovídá vyšší příjem na hlavu, kdežto u nemanželských dětí a dlouhodobém pobytu v ústavu je tomu naopak. Rovněž sociální důvody k přijetí jsou v korelaci s nízkými příjmy.

Bytové poměry

Bytové poměry rodin obou skupin se výrazně lišily. Zatímco ve skupině R měly rodiny samostatný, hygienicky nezávadný byt ve 40,6 % a hygienicky závadný ve 14,6 %, ve skupině J to bylo 15,3 % a 6,9 %. Naproti tomu v podnájmu, internátě a nouzovém bytě bydlelo 49,6 % rodičů či matek skupiny J a 29,9 % jich bylo bez bytu či neuvedlo tento údaj, což bylo možno chápat jako totéž. (Odpovídající hodnoty pro skupinu R jsou 32,5 % a 10,6 %).

Bytová situace rodin J byla tedy významně horší než situace rodin R. To znamená, že tam, kde je špatná či velmi špatná bytová situace rodičů či matek, se děti podstatně méně často vraceli z ústavu zpět do vlastní rodiny a jejich osud se vyvíjí mimo ni. Souvisí to i s nepěvnými nebo žádnými vazbami rodiny k dítěti.

Nepříznivou bytovou situací rodin R, jejichž děti byly přijaty do Kojeneckého ústavu pro nevhodný byt 12,3 % ze 123 dětí, jsme mohli konfrontovat s jejich bytovou situací po 14—19 letech. Zjistili jsme, že v době II. etapy čtyři pětiny rodin bydlí v samostatném, hygienicky nezávadném bytě. Ve vyslovené nepříznivých bytových podmínkách žijí 4 rodiny (1 podnájem, 1 matka ve svobodárně, 2 nouzové byty). Ve 12 případech nebyla odpověď uvedena. Bytovou situaci rodin názorně ukazuje tabulka č. 5 — *Bytové poměry dětí R v I. a II. etapě*. Tato tabulka ukazuje — i při značném zobecnění — na neobyčejně významné zlepšení bytových poměrů, a to i v rodinách tzv. vyhraněné sociálně slabých. Dokumentuje úspěchy sociální politiky naší společnosti i v oblasti bytové a svým způsobem také potvrzuje správnost jejího zaměření

Tabulka 6. Pracovní zařazení dětí R ve II. etapě

Pracovní zařazení	abs.	rel.
v učení nebo po vyučení	55	44,7
zaměstnání bez kvalifikace	21	17,2
studium	31	25,2
nápravné zařízení	1	0,8
invalidní důchod	2	1,6
neuvedeno	13	10,5
celkem	123	100 %

na celou populaci, se současným přihlédnutím ke zvláštnostem určitých sociálních skupin.

V obecné rovině jsme tedy zjistili celou řadu pozitivně působících jevů, ve zvláštní rovině jsme však zjistili i celou řadu jevů negativních, vázaných na osobnost rodičů a svým způsobem komplikujících vývoj dítěte i jeho společenské zařazení. Patří mezi ně například alkoholismus rodičů a trestná činnost.

U dětí skupiny R v době pobytu v Kojeneckém ústavu byly matky alkoholičky v 1,6 % a otcové v 6,5 %. Podezření na alkoholismus bylo zaznamenáno u matek ve 4,1 % a u otců v 8,2 %. Podstatně nepříznivější situace byla u rodičů dětí J. U matek byl zjištěn alkoholismus v 16,6 % (!) a u otců ve 23,6 %, přičemž u 30,6 % neuvedených odpovědí naznačovalo podezření na alkoholismus. Statistický rozdíl výskytu alkoholismu mezi oběma podskupinami byl velmi významný, zvláště u otců.

Alkoholismus rodičů byl zjišťován po 14 až 19 letech u dětí skupiny R. Zatímco u matek došlo k poklesu ze 2 případů v I. etapě na 1 případ v II. etapě a u podezření z 5 případů na 3 (při 18 neuvedených odpovědích a dle informací pouze v navštívených rodinách), u otců stoupl počet případů z 8 na 9 (7,3 %), podezření se však zmenšilo z 10 na 5 případů (4,1 %), avšak při 20 neuvedených odpovědích.

Trestná činnost vykazuje obdobnou situaci, i když percentuálně na nižší úrovni, avšak s prevalencí u žen. To by mohlo z hlediska obecné kriminality překvapovat, nikoli však z hlediska vlastního výzkumu, kdy právě důvodem přijetí dítěte do ústavu byla tato okolnost.

To je zvlášť patrné u dětí skupiny J, kde v r. 1956 byla u matek zaznamenána trestná činnost v 15,3 %, při 3 případech podezření (26,0 %), vedle 39 % neuvedených odpovědí; u otců v 6,9 %, při jednom případě podezření, při 34,7 % neuvedených odpovědí.

Ve skupině R byly zjištěny z ústavní dokumentace děti v době jejich pobytu v Kojeneckém ústavu 3 případy trestné činnosti ma-

tek a jedno podezření a 5 případů trestné činnosti otců, rovněž s jedním podezřením.

U těchto dětí byl též údaj sledován po 14 až 19 letech, u matek zjištěny 4 případy trestné činnosti a žádné podezření (při 26 % neuvedených odpovědích), u otců rovněž 4 případy a 2 podezření.

Z uvedeného vyplývá, že právě zvláštní osobnostní rysy jedinců, vyjádřené některými závažnými znaky, jako tomu bylo v našem výzkumu, stále více komplikují a budou komplikovat problematiku péče společnosti o zabezpečení vhodných podmínek života pro každého. Zde se konkrétně projevily v narušení rodiny a selhání její socializačně výchovné funkce a tím i v ohrožení vývoje osobnosti dítěte.

Je zajímavé zmínit se o počtu sourozenců 123 dětí v době jejich pobytu v Kojeneckém ústavu a po 14—19 letech. V r. 1956 byly děti skupiny R ve 39,8 % případů bez sourozence, ve 22,8 % s jedním sourozencem a ve 13,8 % jich měly 4 a více. I když se většinou jednalo o rodiče na začátku reprodukčního cyklu, přece jen to svým způsobem vyvrací určitou představu o sociální problematice dětí v mnohočetných rodinách. Podobná situace byla i ve skupině dětí J (bez sourozence 37,5 %, s jedním sourozencem 19,4 % a se 4 a více 8,4 %).

V letech 1971—1975 — tedy v podstatě po skončeném reprodukčním věku rodičů — poklesl ve sledovaných rodinách počet dětí bez sourozence (z poloviny na něco méně než pětinu — 18,7 %). Maximální nárůst byl v kategorii dětí s jedním sourozencem (z 22,8 % na 35,8 %) a pak se 3 sourozenci (z 5,7 % na 13 %). Zjištěné výsledky ukazují — i přes značnou proměnlivost rodinných vztahů rodičů, častější výskyt druhých a asi také třetích manželství — na celkem příznivou populační bilanci v rodinách námi sledovaných dětí, a to příznivější než v normální populaci. To je svým způsobem i v kontrastu s představami o antikoncepčním působení proměnlivosti manželských a rodinných vztahů.

Výzkum se zaměřil též na zhodnocení vývoje dětí. Bylo zjištěno, že v době pobytu v ústavu jsou mezi oběma skupinami děti podstatně rozdíly v neprospěch dětí skupiny J. Tyto děti vykazovaly častější delší pobyt v ústavu než 3 měsíce (58,3 % proti 44,7 % ve skupině R), statisticky významnější vyšší frekvenci komplikací během ústavního ošetřování (tj. neprospívání, vyšší nemocnost, vývojové opožďování) a statisticky významně častější nepřiznivý vývoj a retardaci. To je velmi důležité zjištění pro organizaci společenské péče o dítě se závažnou sociální problematikou, a to nejen z hlediska aktuálních zásahů a opatření v ústavu, ale i z hlediska zajištění jeho dalšího vývoje. Je třeba zabezpečit odpovídající prostředí rodinné, nebo náhradní, nemůže-li se dítě do své rodiny vrátit.

V delší časové perspektivě jsme mohli hodnotit vývoj dětí skupiny R. 19 dětí (15,4 %) se

během doby znovu dostalo do ústavu, do některého typu dětského domova. To je značně vysoké procento. V celkové populaci se u nás podle hrubého odhadu alespoň na čas dostává do těchto zařízení (včetně asylových zařízení) asi 0,5 % dětí, což je podstatně méně než v některých západoevropských zemích, kde je to až 2 %.

Tělesný vývoj dětí probíhal normálně v 74 %, s odchylkami v 16,2 %. Nemanželské děti a děti, které byly v ústavu dlouhodobě (tedy kdy zájem o ně byl problematický) vykazovaly výrazně častěji odchylky od normy. Jejich tělesný vývoj probíhal normálně pouze v 52,2 %, zatímco u manželských dětí s krátkodobým pobytem v ústavu probíhal normálně v 82,1 %. Toto zjištění potvrzuje komplexní dopad anomální situace na dítě ve všech oblastech jeho vývoje.

Dosvědčují to i údaje o duševním vývoji dětí. Ve II. etapě jsme zjistili normální vývoj v 79,7 %, v 15,4 % pak vývoj s odchylkami. Rozdíl mezi nemanželskými a manželskými dětmi byl v tomto směru ještě vyšší. U manželských probíhal duševní vývoj normálně v 84,9 %, u nemanželských v 66,6 %. Rovněž byl zjištěn rozdíl mezi dlouhodobým (duševní vývoj probíhal normálně v 71,3 %) a krátkodobým pobytem v ústavu (normální 87,0 %).

Duševní vývoj dětí charakterizují i údaje o školním prospěchu. Z celkového počtu 123 dětí mělo 12,2 % vyznamenání. V 61,8 % byl zjištěn prospěch průměrný, v 8,1 % dostatečný a v téže relaci nedostatečný. (V normální populaci propadalo před novým klasifikačním řádem ročně cca 4 % dětí.) V 9,8 % nebyly uvedeny odpovědi.

Ve sledované skupině navštěvovalo 12 dětí zvláštní školu, tj. 8,1 %, zatím co v normální populaci jsou to cca 3 %. V kategorii dětí s vyznamenáním byla výrazná převaha manželských dětí (z 15 jich bylo 13) a naproti tomu s nedostatečným prospěchem jich bylo z deseti 5 manželských. Nepříznivě se v tomto směru projevil též dlouhodobý pobyt dětí v ústavu.

Pracovní začlenění dětí je snad nejvýznamnějším zjištěním naší studie, proto mu bude věnována větší pozornost.

Tabulka č. 6 dává obraz o pracovním začlenění dětí skupiny R. Téměř polovina dětí (47,9 %) je v učení nebo po vyučení. Čtvrtina jich studuje (25,2 %), téměř jedna šestina — 21 dětí (17,2 %) — je však v zaměstnání bez kvalifikace. To je vysoká relace, která nevypovídá o dobrém vývoji dětí.

Je ovšem třeba vzít v úvahu 12 dětí, které absolvovaly zvláštní školu, 10 dětí, jež měly

nedostatečný prospěch a 19 dětí, jež vykazovaly úchylku v duševním vývoji. Tato otázka by zasloužila bližšího rozboru, což by se ovšem bez psychologického a lékařského vyšetření neobešlo. K tomu jsme však neměli možnosti ani síly. Pokud jde o pracovní začlenění není v podstatě rozdíl mezi dětmi, které byly v ústavu krátkodobě a dětmi, které tam byly dlouhodobě, ani mezi manželskými a nemanželskými dětmi: přesněji řečeno rozdíl vzájemně vylučují možnost nějaké významné korelace.

V sociálním začlenění se sledovaná skupina dětí liší od normální populace v podstatě pouze vyšší relací nekalifikovaných zaměstnání. Toto zjištění je neobyčejně zajímavé, neboť dovoluje určitý optimismus i při nepříznivém životním startu, jakým pobyt v ústavu alespoň pro některé děti je.

Výsledky studie přes všechna svá omezení ukazují na složitost problému dítěte ocitnuvšího se v nejtětlejším dětství mimo vlastní rodinu. Z hlediska péče o dítě je sice kvantitativně malý, ale kvalitativně neobyčejně závažný. Je totiž na konci celé řady problémů a těžkostí nejrozumnějšího charakteru a intenzity v rodině i v její komunikaci se společností. Studie na jedné straně vyvrátila pesimistické názory na vývoj dětí, které prošly Kojeneckým ústavem i někdy až příliš zdůrazňovanou představou o ireparabilitě depričovacího prostředí v nejtětlejším dětství. Současně potvrdila relativně velmi dobrou péči o děti v těchto zařízeních, jež má ostatně od té doby stále se zvyšující úroveň. Na druhé straně však poukázala na naléhavou sociální problematiku v našich poměrech, vycházející především z defektů osobnosti rodičů a rodinné interakce uvnitř i navenek, a vyúsťující ve vážné až úplné selhání socializačně výchovné funkce rodiny. Upozornila na to, že úspěšná opatření společnosti v obecné rovině musí být doplněna neustálým rozvojem péče v rovinách zvláštní péče, zaměřující se na problémy osobnosti či skupin, které nemohou, neumějí či nechťejí přijmout základní normy společenského života a přiměřeně se do něj začlenit.

Ve složitém životě současnosti nabývají tyto problémy stále nové rozměry. Pro jejich úspěšné řešení je proto nutný interdisciplinární přístup, což přináší a bude přinášet zvýšené nároky pro všechny zúčastněné disciplíny jak v oblasti praktické, tak teoretické (a zvláště metodologické).

Jiří Dunovský—Ladislav Zeman—
Helena Karabelová